

DE WESTELIJKE CLASSES

De organisatie der Hervormde Kerk in West-Brabant heeft een enigszins andere loop genomen dan die in Oost-Brabant en Limburg. Daarvoor zijn verschillende oorzaken, waarvan we hier noemen: 1o. de doorgaans hogere ouderdom der meeste Hervormde gemeenten in het Westen en Noord-Westen van de huidige provincie Noord-Brabant; 2o. haar nauw contact met de zustergemeenten in Holland en Zeeland, speciaal met die uit de classes Dordrecht, Gorinchem en Tholen; 3o. de persoonlijke invloeden van de prinsen van Oranje op de gemeentevorming en veranderde classisindeling van de Hervormde Kerk in hun Brabantse heerlijkheden: stad en lande.

Wat de aanvankelijke organisatie der Westbrabantse Hervormde gemeenten in de 16de eeuw betreft, kunnen we vaststellen, dat in de oudste periode, d.w.z. tot ongeveer 1571 — Embdse Synode van dat jaar — de gemeenten te Breda en te Bergen op Zoom met die in Oostelijk Brabant te s-Hertogenbosch wel zelfstandige, maar tevens verspreide gemeenten in de diaspora vormden, die slechts een confederatief en dan nog maar tamelijk los verband vormden.

De indeling der Brabantse Hervormde gemeenten bij reeds bestaande classes vindt haar beginpunt in het jaar 1590, nadat de Hervormde gemeente van Breda, toen deze vesting door prins Maurits in genoemd jaar was veroverd, op diens aandringen en door het verzoek van het merendeel der gemeenteleden evenals de kort daarvoor gevormde gemeenten te Willemstad (Ruigenhil), Klundert (Niervaart) en Fijnaart (St. Jacobsland) onder de classis Dordrecht werd gebracht. Op de Particuliere Synode van Zuid-Holland, gehouden te Dordrecht op 28 Augustus en volgende dagen van het jaar 1590, werd dan ook in art. 62 het volgende besluit vastgelegd: „De kercke van Breda sal haer adresseren ende voegen bij de classe van Dordrecht ende van deselve met hulpe der ghedeputeerden des synodes geassisteert worden, daer sy het sal van doen hebben”, dit ook om de kerkelijke belangen van

een gemeente, die gedurende de jaren 1581—1590 door de Spaanse bezetting onder de wrede Haultepenne was onderdrukt geworden, weer vanuit Holland te kunnen behartigen.

Doch toen gedurende de jaren 1612—'16 rondom Breda, in zowel als buiten de Baronie, verschillende gemeenten in dat ressort waren ontstaan, bijv. in 1613 die te Oudenbosch, Oosterhout en Prinsenland of Dinteloord, in 1614 die te Leur, in 1615 die te Zundert, in 1616 die te Roosendaal, werden vanuit het centrale punt Breda, welks Hervormde predikanten ook de kerkelijke belangen van de Protestanten te Ginneken, Teteringen en Terheijden reeds gedurende enige jaren aaneen hadden behartigd, pogingen aangewend om te komen tot de stichting van een zelfstandige classis Breda. Deze pogingen hadden tot gevolg, dat de Hervormde gemeenten van Breda en omgeving voortaan sedert 1614 officieus en sedert 1616 officieel zouden vormen een halve classis met zelfstandige kerkelijke jurisdictie, echter zonder het recht om daar ter plaatse de Zuidhollandse Synode te doen beleggen. Het verzoek van deze halve classis om „voor een geheel classe erkent te worden”, werd door de Particuliere Synode van Zuid-Holland, in Juli en Augustus 1619 te Leiden gehouden, nog van de hand gewezen met het voorstel van nader beraad op de daaraan verbonden consequenties.

Want het Twaalfjarig Bestand zou weldra geëindigd zijn en welk lot dan de kerken aan de Zuiderfronten zou treffen, als het den Spanjaarden opnieuw zou gelukken de grensvesting te veroveren, liet zich wel raden. Het is trouwens wel gebleken na de verovering van Breda door Spinola in 1625, toen het godsdienstig leven der Hervormden opnieuw dermate werd onderdrukt, dat de gemeente tijdelijk haar zelfstandig bestaan zo goed als geheel verloor. Alleen de Hervormde gemeenten in de Baronie-dorpen bleven ondanks gevaar en rampspoeden van de krijg tussen Staatse en Spaanse troepen tussen 1625 en 1637 in gestadige bloei toenemen en ook de zustergemeenten in West-Brabant buiten die kring, welke ressorteerden onder de halve classis Breda, gingen in de genoemde periode goed vooruit.

Na de verovering van Breda door Frederik Hendrik in 1637 kwam er weer een omkeer ten goede voor de Hervormden aldaar, die zich voortzette gedurende de gehele 17de eeuw, o.m. blijkende uit de vermeerdering van het aantal predikanten

in de stad: in 1638 drie, in 1666 vier, in 1739 zelfs vijf predikanten; voorts uit de stichting der Doorluchte of Illustre School te Breda, een athcnaeum en gedeeltelijk theologisch seminarium voor toekomstige Hervormde predikanten en uit de stichting van verschillende nieuwe gemeenten rondom deze veste. Ook kreeg dit kerkelijk ressort in 1649 het recht van een hele of volle classis te vormen, waardoor binnen deszelfs grenzen voortaan ook de Particuliere Synode van Zuid-Holland kon worden belegd, hetgeen te Breda het eerst geschiedde in het jaar 1686.

Intussen bleef het Noordelijk deel van West-Brabant kerkelijk ressorteren onder de classis Dordt, het uiterste Westen onder die van Bergen op Zoom—Tholen, waarover later meer. Eerst over dat deel van kerkelijk Brabant, hetwelk bij de Dordtse classis was gevoegd onder de naam van Overwaterse ring, zo genoemd aangezien dit deel, gelegen over het water der riviermondingen, die uitstroonden in Volkerak, Hollandsch Diep en Biesbosch, aan het Brabantse grensde. Dit zuidelijk ressort van de Dordtse classis omvatte de oudste Hervormde gemeenten van Noord-Brabant: Klundert, Fijnaart—Heiningen, Willemstad en Geertruidenberg; verder Zevenbergen, het kerkje voor het garnizoen van het fort Noord(d)am bij Zevenbergen, in de loop der 17de eeuw echter weer geslecht, Zwaluwe(n), naderhand gescheiden in twee kerkdorpen Hooge en Lage Zwaluwe, Made (sinds 1683 met Drimmelen gecombineerd). Reeds op het einde der 16de eeuw werd dit ressort naar het Oosten van de Donge uitgebreid met de Langstraatse gemeenten Raamsdonk, Waspik, toen nog vrij algemeen Wasbeek genoemd, Kapelle, Besooijen, Sprang, 's-Gravenmoer en Noord van het Oude Maasje vervolgens Dussen met een kerkje op het gebied van Dussen-Muilkerk.

In het uiterste Westen van Noord-Brabant reikte ten slotte de classis Tholen de hand aan de Hervormde gemeenten van het markiezaat Bergen op Zoom en van de prinselijke heerlijkheid Steenberg in het Noord-Westen, samen de Brabantse ring van deze classis vormende. Tot dit ressort behoorden behalve de kerken van Bergen op Zoom en Steenberg ook de Hervormde gemeenten van Oudenbosch, echter eerst in de 18de eeuw, De Hoeve, later Hoeven genoemd, deze in combinatie met Rucphen, Standdaarbuiten, Oud- en Nieuw-

gastel, Halsteren in combinatie met de Roverschans, Heerl en Wouw, de combinatie Hoogerheide — Woensdrecht — Ossendrecht, Putte en Kruisland onder Steenberg, alle zeer kleine gemeenten of verspreide Protestantse groepjes, welke nimmer zulk een tijd van bloei hebben meegemaakt als de plattelandsgemeenten van de Bredase Baronie, behalve dan de kerngemeenten in dit ressort, Bergen op Zoom, met drie predikanten, en Steenberg met twee gedurende de 18de eeuw.

Ook de andere Protestantse gemeenten naast de Hervormde in West-Brabant vertegenwoordigden even zo vele kernen van meest uit het buitenland afkomstige en in Nederlandse krijgsveld getreden Protestanten, die met de Brabantse Hervormden kerkelijk op voet van gelijkheid stonden en daarmee meer of minder contact onderhielden.

Hoewel wij gaarne toegeven, dat eerst in het tijdvak na 1649, toen de periode van de langdurige oorlog met Spanje eindelijk met de Munsterse Vrede was afgesloten geworden, de classis Breda haar grootste bloei tegemoet ging, mag toch nimmer uit het oog worden verloren, dat het tijdvak van wording der talrijke Hervormde gemeenten in West-Brabant tussen 1570 en 1650 een der merkwaardigste episoden is uit onze vaderlandse kerkgeschiedenis, tot dusverre onvoldoende gekend en even onvoldoende uit de primaire bronnen beschreven.

Eerst een uitvoerige historische beschrijving van de wording dezer Hervormde gemeenten stelt voldoende in het licht de betekenis van het Protestantisme in West-Brabant en speciaal in de Bredase Baronie, welke inwoners destijds „docielder ende tractabelder” dan die in de Bosse Meyerij werden genoemd. En niet minder de betekenis der traditie van het Oranjehuis ook voor de Ned. Hervormde Kerk in het Zuiden, onder de directe invloed van onze dynastie aldaar gesticht.

Eerst moet echter even op de onderscheiden positie van Bergen op Zoom en Breda worden gewezen als gevolg van de strijd tussen de Spaanse en Staatse troepen om deze bij herhaling belegerde vestingen en wat daarvan het resultaat was voor de Hervormde Kerk in deze streken. Breda is driemaal in handen der Staatsen overgegaan: 1577, 1590 en 1637 en evenzo vaak door de Spanjaarden bezet of veroverd: 1567,

1581 en 1621, waardoor tot driemaal toe het werk van opbouw der Hervormde gemeente aldaar door de vijand zo goed als geheel werd vernietigd. Bergen op Zoom daarentegen, hoe vaak ook door de Spanjaard bedreigd, werd slechts tot 1577 door de vijand in zijn bestaan bedreigd, waarvan de Hervormden aldaar in hun kerkelijk leven tot zolang natuurlijk de terugslag ondervonden. Dat blijkt uit het volgende overzicht.

Toen tengevolge van de Spaanse furie te Antwerpen in November 1576 aldaar de Staatsen de baas waren geworden en het Spaanse garnizoen van Bergen op Zoom zich van Antwerpen uit nog meer bedreigd gevoelde, kwamen in der haast nieuwe afdelingen soldaten, in dienst van de koning van Spanje, de bezetting der steden Bergen en Breda versterken, hetgeen weer nieuwe ontevredenheid onder de burgerij, Katholieke zowel als Protestantse, veroorzaakte en tevens zwaarder lasten voor de stedelijke financiën meebracht. Nadat dan ook eerst het kasteel Wouw door de Staatse troepen was veroverd — Augustus 1577 —, volgde de overgave der vesting Bergen op Zoom al spoedig met de capitulatie der stad door de Spaanse bezetting op de 9de dier maand.

Sinds die datum is zij onafgebroken in handen der Staten-Generaal gebleven en ondanks verschillende pogingen van Parma, o.m. in 1588, van Aartshertog Albertus van Oostenrijk resp. in 1597, 1602 en 1605, alsmede van Spinola in 1622, om haar weer onder het bewind van Spanje's koningen terug te brengen, is vooral deze Westbrabantse vesting en frontierstad bespaard gebleven voor de rampzalige lotswisselingen, waarin andere versterkte steden van het Zuiden tot haar groot nadeel zo dikwijls hebben moeten delen.

Zo kon te Bergen op Zoom deze gemeente zich sedert 1577 opnieuw oprichten en blijvend aan haar ontwikkeling en bloei arbeiden, voorzover de ongunst der tijden niet remmend op dit proces inwerkte, terwijl de sedert 1580 te harer beschikking gekomen Grote of parochiekerk van St. Geertrudis op de Markt onafgebroken voor de Hervormde eredienst in gebruik bleef. De Hervormde Gemeente zelf werd spoedig daarna opgenomen in de Tholense classis (1591).

Welk een geheel ander beeld vormde daarnaast de geschiedenis der Bredase Hervormde gemeente. Zo dikwijls als deze stad door de Spanjaarden was bezet, was hier de Hervormde gemeente onder de vernietigende slagen van de vijand ten

dode opgeschreven, werd haar leden de uitoefening van hun godsdienst onmogelijk gemaakt, werden niet alleen hun kerkelijke en particuliere goederen geconfisqueerd doch liep ook hun leven gevaar, indien ze althans niet tijdig de vlucht namen, en werden aldus tot driemaal toe de ontwikkeling en bloei van het gemeentelven door wrede maatregelen tijdelijk stop gezet. Overeenkomstige parallellen zouden er voor de periode van worsteling en strijd ook nog zijn te trekken uit de geschiedenis der Hervormde gemeenten van twee andere Westbrabantse stadjes en wel die van Steenberg en Geertruidenberg, doch in dit overzicht is voor verdere details geen plaats.

Voor de jonge Hervormde gemeenten, die in de op de natuurlijke vijand van ons land, het water, veroverde streken, in het Brabantse poldergebied, waren gesticht, gold daarenboven nog een ander bezwaar. Hier werd na 1570 onder de druk van de oorlog in langzaam tempo gearbeid aan de gemeente-opbouw, mede als gevolg van de moeilijke economische positie der polderdorpen in opkomst, de herhaalde watervloeden en overstromingen tengevolge van onvoldoende bedijking en niet in het minst ter oorzake van de veelszins hachelijke situatie door de herhaalde overvallen en bedreigingen van de zijde der vijanden. Het is wel nodig, dit alles ook eens van kerkhistorisch standpunt te beschouwen, en dat vooral uit de kerkelijke bronnen, om dan voor West-Brabant tevens te letten op de rol, welke de Prins van Oranje, zijn beide zoons en opvolgers, in dit proces van wording en ontwikkeling hebben gespeeld. Het ligt tevens voor de hand, dat dit nieuwe terrein kerkelijk vanuit de classis Dordrecht werd verkend, bearbeid en geholpen, zolang er nog geen aparte classis Breda was gevormd, dus tot 1614.

En dat niet enkel, omdat de wegen over het water — vandaar later de typische naam van *Overwaterse* ring, waaronder de reeds genoemde Hervormde gemeenten in dat deel ressorteerden, — naar de Merwestad leidden, aangezien Dordt de marktplaats en het economisch middelpunt voor die streek en als zodanig het dichtstbij gelegen was. Doch een andere reden was, dat aldaar de Prins van Oranje door zijn kerkelijke vertegenwoordigers en raadsliden aan de stichting van nieuwe Hervormde gemeenten in het op het water en de vijand veroverde gebied, zoveel als in zijn vermogen was, trachtte mee te werken. Dordt hadden in 1572 de Geuzen

ingenomen, nadat Den Briel en Vlissingen de spits hadden afgebeten. Daar werd dan ook de oudste en grootste classis van de Hervormde Kerk gesticht, welke spoedig daarna met morele en later ook financiële steun van de prins in Brabant snel en met veel succes haar kerkelijk ressort zou uitbreiden. Al weer, wij kunnen hier op de details van deze ontwikkelingsgang niet ingaan, doch noemen alleen de naam van 's prinsen toenmalige hofprediker Jean Taffin, die hem bij de uitbreiding van de Dordtse classis naar de Brabantse kant bij herhaling met raad en inlichtingen diende. Ook in de periode van ogenschijnlijke godsvrede, die er ligt tussen Gentse Pacificatie en Religievrede (1576—'78), werd er niet zonder succes een krachtige actie gevoerd tot stichting van nieuwe en uitbreiding der bestaande Hervormde gemeenten in Brabant: Geertruidenberg, Klundert, Fijnaart.

Tot het jaar 1590 is dit deel der geschiedenis van het Protestantisme in West-Brabant dan ook nog in hoofdzaak de geschiedenis van de voorbereiding en wording, vestiging en uitbreiding der Hervormde gemeenten te Breda (1571), Geertruidenberg (1573), Klundert (1574), Fijnaart (1574) en Ruigenhil — na 1583 meest Willemstad geheten — (1575). Vanuit deze oudste der Westbrabantse Hervormde gemeenten werd de stichting er van in de plaatsen daaromheen kort vóór en na 1590 voorbereid. En haar predikanten hebben onder biddend opzien tot God, in samenwerking met de prinsen van Oranje, Willem I en Maurits, en niet minder met de bestuurders der Dordtse classis dat ook voor hun persoonlijke veiligheid gevaarlijk werk met een bijzondere ijver en groot succes verricht. Met de Hervormde gemeente Bergen op Zoom in het uiterste Westen en die van Steenberg aan de Noordgrens van het Markiezaat mochten deze zeven oudste gemeenten op West-Brabantse bodem zich allengs in een gestadige bloei en geleidelijke ontwikkeling verheugen, zonder dat haar predikanten en consistories natuurlijk de zorgen van de tijd door de ruineuze krijg gespaard bleven. En dat bijvoorbeeld in de classicale vergadering van 8 Juli 1578 te Dordrecht met vreugde en voldoening werd geconstateerd, dat speciale maatregelen voor de geregelde verzorging der dienstbeurten nodig werden aan de overzijde van het water aan de Brabantse kant, „alzo de ooxt in Vlaenderen ende Brabant seer aenwast”, zegt in dit verband genoeg.

Nauwelijks was in Maart 1590 de verovering van Breda door prins Maurits met behulp van het turfschip alom in den lande ruchtbaar geworden, of de belangen der Bredase Hervormden kwamen te Dordt in de classicale vergadering ter sprake. De voorbereidende maatregelen, die reeds waren genomen, bestonden hierin, dat de deputaten uit de classis zich met Jean Pauli, raad van de prins, in verbinding hadden gesteld, „om bij hem te vernemen, wat in de kercken tot Breda gehandelt soude mogen wesen ende hem voorts bidden, dat het hem believe bij Sijne Exellentie aen te houden, dat toch ten besten hier in soude mogen gehandelt worden, waerop hij geantwoort heeft, dat in effect noch niet gehandelt is, maer dat sulcx het eerste stuck soude wesen daer van in Den Haeg sal gehandelt werden, dat men nochtans niet anders vertrouwen sal, dat eenige andere Religie ingevoerd sal werden dan de Christelick gereformeerde religie”. Dat was echter te zeer de persoonlijke mening van Jean of Johan Pauli, tevens lid van Hollands Statencollege, over wiens bemoeiingen in kerkelijke zaken, speciaal wat de verbetering der predikants-tractementen ten plattelande betreft, overigens nog al wat te doen is geweest.

Waarom ging hier het initiatief uit van de classis Dordt, zal de lezer mogelijk geneigd zijn te vragen bij de wetenschap, dat de Hervormde gemeente van Breda met die van 's-Hertogenbosch, Brussel enz. ingevolge de besluiten der Embdense Synode sedert 1571 behoorde tot de Brabantse Classis? Ten gevolge van de verovering eerst van Den Bosch in 1579 en daarna van Breda in 1581 door de Spaanse troepen had deze Brabantse classis in wezen haar betekenis voor de door de Spanjaarden bezette frontiersteden verloren, waar immers de uitoefening van de Hervormde godsdienst onmiddellijk werd verboden.

De herovering van Breda in 1590 verklaart tevens dit in historisch opzicht zo merkwaardige verschil, waarom de bestaansmogelijkheid voor de Hervormde godsdienst in West-Brabant reeds in de 16de eeuw zoveel gunstiger was dan die in Oost-Brabant en dat in het eerste district, dank zij het initiatief van de Dordtse classis en haar voortvarende arbeid, de Hervormde kerk meer organisch is ontstaan, gegroeid en zich daardoor vroegtijdiger heeft kunnen ontwikkelen.

Toen dan ook in 1590 de gemeente te Klundert in de

persoon van Ds Johannes Bisschop van Ridderkerk een nieuwe predikant kreeg, met toestemming van prins Maurits als collator der heerlijkheid Niervaert (Klundert), was er al sprake van dat er in de toekomst nog wel eens een aparte classis Breda, los van die van Dordt, zou kunnen gevormd worden. Immers, genoemde predikant had het beroep in gunstige overweging genomen met de conditie, dat hij bereid was tegen het einde van 1590 naar Klundert te vertrekken, „mits dat hy (ingevallē die vande Clundert door eenich middel quamen van deze classe (Dordrecht) gesepareert te worden) doorgaens met de Broederen dezer Classe mochte contribuieren int weduwen-gelt”, (een onderling predikantsweduwens-pensioenfonds, reeds vroeg in de Dordtse classis ingesteld) „gelijk andere dienaren ende alsoe tot sijn afsterven zijne weduwe ende kinderen gelijcke jaergelt genieten als d'andere weduwen der classe, twelck hem is geconsenteert”. De mogelijkheid werd dus geopend, dat eerlang in West-Brabant de bestaande en nog nieuw te stichten Hervormde gemeenten een aparte classis, los van die van Dordrecht, zouden vormen, een mogelijkheid die voor Oost-Brabant, zeker in de 16de eeuw, ten enenmale uitgesloten was.

Deze mogelijkheid werd vergroot door het steeds toenemend tekort aan predikanten in de Dordtse classis zelf, vooral in de aanvang der 17de eeuw, toen ook van elders, bijvoorbeeld uit Steenbergen en zelfs uit Nijmegen dringende verzoeken bij haar binnen kwamen om predikanten te zenden, desnoods te „lenen”. Hoe groter het aantal vestingen werd, dat door prins Maurits gedurende zijn beroemde „Tien Jaren” in het midden en Zuiden des lands veroverd werd, des te groter ook de predikanten nood in de bestaande classis. Zo werd Ds Johannes Servatius, de actieve predikant van Dordrecht, die ook te Breda de weder opgerichte Hervormde gemeente als helper in de nood had gediend, voor korte tijd aan de Nijmeegse gemeente geleend onder voorwaarde, dat men zich aldaar ook tot andere classes om bijstand zou wenden, daar de classis van Dordt door de grote uitbreiding van het aantal gemeenten in haar ressort reeds zoveel handen te kort kwam „ende overmits wij in een lange tijt hebben het beste gedaen ende niet wel onse dienaers connen ontleenen”.

De gemeente van Steenbergen zou geholpen worden met een advies van de Dordtse classis aan de classis van Tholen,

om vandaar uit deze gemeente verzorgen. En zo dit haar alleen niet mogelijk was, dan zou men vanuit Dordt te hulp komen. Van nu af aan zou de Hervormde gemeente van Steenbergen niet meer in de eerste plaats hulp en advies erlangen van de classis Dordt en later van die te Breda, doch was voor de behartiging harer kerkelijke belangen aangewezen op de classis Bergen op Zoom-Tholen. Sedert 1590, het jaar waarin prins Maurits ook Steenbergen had ingenomen, brak ook daar de Hervorming met kracht door, terwijl de R.K. parochie er zienderogen in zielental achteruitging en de Hervormde gemeente er in gelijke mate tot bloei kwam, zodat zij een eigen predikant bekwam en de oude parochiekerk kon overnemen. De pastoor en de andere R.K. geestelijken van dit stadje waren inmiddels gevlucht en de overgebleven parochianen kerkten nu te Wouw. Op de Zeeuwse Synode, in 1597 te Goes gehouden, kwam de ouderling der Steenbergse Hervormde gemeente, Jacobus Wijnne, als vertegenwoordiger van deze gemeente een predikant verzoeken als opvolger van de aldaar overleden herder en leeraar.

Op deze wijze breidde het arbeidsveld van de Dordtse classis zich steeds meer uit. Na deze aanvragen, om met haar hulp nieuwe gemeenten in West-Brabant te stichten, of die in dit gebied in opkomst waren, van predikanten te voorzien, moet inzonderheid op de stichting van de volgende nieuwe Hervormde gemeenten de aandacht worden gevestigd. We noemen ze hier met de jaren van voorbereiding der stichting of van de stichting zelf, waarin ze dus een eigen kerkeraad en predikant kregen, alle vanuit de classis Dordt en een tijdlang daaraan kerkelijk onderhorig, zonder in bijzonderheden te treden over die voorbereiding of stichting zelf.

Na de bestaande gemeenten van Breda, Klundert, Willemstad, Fijnaart-Heiningen, Steenbergen, Geertruidenberg — in 1593 na de verdrijving der Spanjaarden uit deze vesting weder in haar oude vorm hersteld —, werden achtereenvolgens met behulp der Dordtse classis gesticht of voorbereid de navolgende Hervormde gemeenten:

Raamsdonk en Made, voorbereid in 1595, gesticht in 1607;

Sprang, voorbereid in 1604, gesticht in 1607;

Dussen, voorbereid in 1605, gesticht in 1609;

Zwaluwen (Hooge en Lage), voorbereid in 1606, gesticht in 1607;

Dorpen in de Bredase Baronie, te beginnen met Chaam en Ginneken, voorbereid in 1607, doch pas later gesticht;
Dorpen in de Langstraat, voorbereid in 1608 en 1609;
Zevenbergen, gesticht in 1609;
Capelle, Waspik, 's-Gravenmoer, gesticht in 1610 en 1611;
Besooijen, gesticht in 1611;
Fort Noorddam, een fort- of garnizoenskerkje Noord van Zevenbergen, gesticht in 1611;
Prinsenland of Dinteloord, voorbereid in 1612, gesticht in 1613;

Nieuwe ring van Hervormde gemeenten in de Langstraat, gesticht in 1613;

Oudenbosch, Oosterhout en Roosendaal, gesticht in 1613;
Leur en Terheijden, gesticht in 1614.

Uit bovenstaande opsomming kan men dus veilig constateren, dat er tot aan het jaar 1614, toen de Bredase classis als halve classis zelfstandigheid verkreeg, in West-Brabant reeds 24 Hervormde gemeenten waren ontstaan, een beduidend aantal, hetgeen in dit zo lange tijd fel omstreken gebied tussen Spaanse en Staatse troepen, en niet minder tussen Rooms en Onrooms, ongetwijfeld getuigde van een opgewekt Protestants kerkelijk leven.

Maar het werk van de uit Dordt naar sommige dezer nieuwe gemeenten gezonden leenpredikanten bleek ook toen niet zonder gevaar voor lijf en leven. Dat ondervond bijvoorbeeld Ds Arnoldus (van) Wassenbergh, predikant te Sliedrecht, die zich tijdelijk beschikbaar had gesteld voor de dienst des Woords te Breda doch gevangen genomen werd door Spaanse huurlingen, die met vangen van „ketterse” predikanten zich een welkome bijverdienste wisten te bezorgen wegens de daaraan verbonden premies. Zij transporteerden Ds Wassenbergh naar 's-Hertogenbosch, waar hij lange tijd in „streng arrest” verbleef en in verband waarmee zijn echtgenote zich in tal van requesten en supplieken tot de classis, Staten van Holland en prins Maurits richtte „wegens den grooten nood hares gevangen mans” en om hem weer vrij te krijgen. Doch in 1592 wilde de vijand hem zelfs tegen een hoog losgeld, door de gemeenten in de Dordtse classis bijeengebracht, nog niet eens vrijlaten. Eerst in 1593 herkreeg hij zijn vrijheid en verscheen kort daarna als deputaat dezer classis op de Brielse synode.

Uit een kloek getuigenis, uit het jaar 1608 en gesteld aan de vooravond van het Bestand, van nationaal voelende en handelende Brabanders, woonachtig te Bergen op Zoom, Breda, Grave, Kuik, Willemstad, Klundert en de plattelands-districten, daaronder ressorterende, treedt aan de dag de vrees der Brabantse Hervormden voor de scheiding van hun gewest in een Protestants en Rooms-Katholiek deel, een z.g. tweehurig gebied. Doch dat niet alleen, doch ook welk een kracht van overtuiging er reeds toen uitging van de Hervormde gemeenten van West-Brabant en hoe de gunstige voorwaarden tot uitbreiding van het aantal Hervormde gemeenten krachtens de aan onze lezers bekende bepalingen van het Bestand zonder twijfel niet bedongen zouden zijn, als haar bestuurders, predikanten en kerkeraden, zich ook daarin niet achter de Prins van Oranje hadden geschaard. Reeds na dertig jaren strijd erlangde de jonge Hervormde Kerk daarvoor het recht, om zich ook in Brabant als een gelijkwaardige naast de Rooms-Katholieke te kunnen ontwikkelen in een gebied met belangrijke frontiervestigingen, op de vijand veroverd. Het lag voor de hand, dat men zich die rijke geestelijke winst, verworven na jaren van bloedige strijd en nameloos lijden, niet zo maar zonder meer zou laten afnemen, integendeel, dat men juist daaruit de kracht putte om het kerkelijk ressort nog uit te breiden en af te werken, op de grondslagen, door de vaders gelegd!

De stichting ener zelfstandige classis Breda in 1614 geschiedde als volgt. Er was reeds lang enige wrijving geweest tussen Dordrecht en Breda over de beroeping van een vierde predikant, het verplicht verschijnen ter classicale vergadering, door Dordt uitgeschreven, combinatie van sommige kleine gemeenten enz. Toen dan ook op 26 Augustus 1614 volgens toerbeurt aan Breda de gelegenheid werd geboden, om aldaar de Dordtse classis in vergadering te ontvangen, werd al spoedig de splitsing dezer classis in een kleinere van die naam en een nieuwe met zetel te Breda het voornaamste punt der agenda. Aanleiding daartoe was mede, dat de bestuurders der Hervormde gemeente te Breda zelfstandige beslissingen hadden genomen ten aanzien van de Engelse predikant, van wie men nu voor het eerst in de kerkelijke acta leest. Ook de behandeling dezer zaak door de Bredase gemeente beviel de

Dordtse classis niet, waardoor het reeds hangende conflict tussen Dordrecht en Breda op de voorgrond kwam.

Nu dienden de Bredase predikanten namens de kerkeraad hunner gemeente het voorstel in om met de zustergemeente te Bergen op Zoom en die van enkele dorpen daaromheen „tot beter vorderinghe des Evangelij ende stichtinghe der Kercken binnen de paelen van Brabant ende tot oprechtinge vande behoorlicke aensienlickheijt, die den Brabantschen steden toecomt, op te rechten een Brabantsche classe”. Reeds was hiertoe in principe besloten onder gelijktijdige afscheiding van de classis van Dordrecht, nadat men van weerskanten de scheiding tussen de beide kerkelijke ressorten zou hebben vastgesteld. Tot nadere argumentatie voor de afscheiding en zelfstandigverklaring voerde de gemeente van Breda aan, dat de acta van de oudste Dordtse Nationale Synode van 1578 haar daartoe het recht verleende op kapittel II: „Credentzbrief der Classis in brabant”. In de tweede plaats wezen de vertegenwoordigers der Bredase gemeente „op de nootsake-likheit midts hen onmogelick is, dat sij naar behooren haer in de voordering der selver kercken en connen quijten, blijvende bij desen classe (van Dordrecht), welcke soo groot is ende voor haer soo verre gelegen om daer te verschijnen”. Daarom hadden zij ook reeds afscheiding van Dordt en zelfstandigverklaring van de Bredase classis voorgesteld aan de burgerlijke overheden, nu er gedurende de jaren 1608—'18 geen synoden werden gehouden in verband met de kwestie tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten. Onder die overheden waren de magistraat van Breda en die van Bergen op Zoom de eersten, die het voorstel steunden, daarna ook de Raad van Brabant en „meest alle de Heeren van de Generale Staten, int particulier aengesproken zijnde, soo sij seijden”. Dus waren twee jaren van voorbereiding van de splitsing tussen kerkelijk Dordt en Breda in het Zuiden niet ongebruikt gelaten!

Toch deed het de broederen der Dordtse classis van harte leed, dat nauwelijks een kwarteeuw na de opneming van de bloeiende gemeente van Breda binnen het ressort der oudste en grootste classis van Holland thans op zulk een besliste wijze de splitsing dier classis in twee delen werd voorgesteld en doorgevoerd. Al konden de te berde gebrachte bezwaren van Breda niet zonder meer weerlegd worden, toch duchtte

het Dordtse classisbestuur wel „eenighe swaricheyt, soo met de Hooge Overheyt als met de kercken, principalicken in desen gevaerlicke tijden, met deze scheidinge toe te staen”. Deze waarschuwing sloeg natuurlijk op de steeds hoger op-laaierende twisten tussen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, die reeds enige jaren de eendracht in de Hervormde Kerk wreed hadden verstoord. Doch Ds Boxhorn van Breda ontzenuwde ook dit argument van zijn Dordtse confraters en wees op het toenemend aantal nieuwe Hervormde gemeenten rondom Breda en de daardoor op den duur te zware last voor de classis van Dordt.

Het einde der gevoerde besprekingen was dan ook, dat elk der beide partijen wel op haar stuk bleef staan, doch dat de oudste classis besloot, „dan haer selven hier passive in te houden ende tselve aensien wil”. Dat betekende dus, dat vanaf de laatste samenkost der classis Dordt te Breda op 26 Augustus 1614 er voortaan twee classes voor de Hervormde Kerk in West-Brabant zouden zijn: 1°. de versmalde Dordtse classis met als Brabants ressort voornamelijk de z.g. prinselijke heerlijkheden en het Langstraatse gebied, toen nog tot Zuid-Holland behorende; 2°. de van nu af zich snel ontwikkelende Bredase classis.

Zo nam dan de oude Dordtse classis met weemoed afscheid van „dese suydelijcke frontieren der kercke Godts in dese landen” blijkens het aan het slot der classisacta van 26 Augustus 1614 te Breda genotuleerde, aldus luidende: „De vergaderinghe, alles overwegende, vint evenwel goet bij de resolutie te blijven, overmidts de haere scrupel is ende blijft, dat sij vreesen door approbatie der scheidjnghe niet alleen tegen politycke maer oock kerkelijcke regeeringe te misdoen: evenwel geensins van meeninghe sijnde, in vijantschap oft onminne maer broederlijcken van elckander van hier te ver-trecken”.

Overzien we de ontwikkeling der kerkelijke toestanden in West-Brabant tot het einde van het Bestand, dan blijkt, dat de Hervormde gemeenten in dit district tot 1620 meer terrein veroverden dan dat de R.K. Kerk haar verloren gebied door contra-reformatie weer kon herwinnen, tevens een gevolg van de omstandigheid, dat het Huis van Oranje vooral in Hollands Brabant, het z.g. eiland van de Klundert en de Bredase Baronie, meer heerlijkheden en rechtstreekse eigendommen,

vererfd, geschonken of aangekocht door dit stamhuis, bezat dan waarover de R.K. heren en bezitters in dit deel van Brabant konden beschikken. En al gold hier niet als in de Duitse landen de rechtsregel van die tijd: „wiens land, diens geloof”, toch zette de godsdienst van de heer onmiskenbaar het stempel op de kerkelijke gezindheid zijner onderdanen. Gezien in dit verband is het dus begrijpelijk, dat wij ook na 1614 de invloed der Prinsen van Oranje op de wording der Hervormde gemeenten in West-Brabant niet als gering mogen aanslaan en dat juist door de oprichting van een eigen en bijzondere classis van Breda de correspondentie tussen het classicaal bestuur en de heer van dit gebied, Prins Maurits, weer drukker werd dan in de laatste jaren het geval was geweest met de classis van Dordt. M.a.w., van een directe invloed van deze Oranjevorst en naderhand van Prins Frederik Hendrik in kerkelijke aangelegenheden en op de loop der kerkelijke ontwikkeling blijkt na 1614 veel meer dan in de jaren daarvóór.

De jonge classis Breda zette zich nu, dadelijk na haar afscheiding van Dordt, met voortvarendheid aan de uitbreiding van haar kerkelijk ressort door de stichting van nieuwe gemeenten en de verzorging er van met predikanten. Ds Muys-holius van de Bredase gemeente verzocht en verkreeg de afscheiding van Dinteloord bij de classis Dordt, met het gevolg dat in October 1616 de beroepen predikant Ds Lemnius,, „versch uyt het Pausdom comende”, in de Bredase classis kon worden geëxamineerd, om te Dinteloord de plaats van Ds Paludanus in te nemen. Evenzo verzocht Ds Boxhorn van Breda namens de classis aldaar de afscheiding der gemeenten te Steenberg en Roosendaal van de classis Tholen-Bergen op Zoom en toevoeging van beide gemeenten aan de classis Breda. Verder waren in deze classis nog de volgende predikanten op de dorpen rondom Breda in bediening gekomen: 1614 (Mei of Juni) Ds Gualtherus Pomeranus te Leur; 1615 Ds Johannes Damman(nus) te Made; Ds Paulus Hoen van Hoensbroek te Chaam, spoedig daarna verenigd met Ginneken; 1616 Ds Bartholomeus Nicolai te Terheijden; Ds Guilhelmus of Willem Verhoeven te Zundert, die evenals Ds Johannes Lemnius in de classis Breda werden geëxamineerd. In 1617 (Mei) volgde daarop nog Ds Antonius Plancius, om de gemeente van Oosterhout te dienen, in 1618 (Augustus)

Ds Cornelius Lanus voor Dongen en in 1619 (April) Ds Christianus Losecatius voor Roosendaal. Onder deze nieuwe predikanten voor de Bredase Baroniedorpen was Ds Hoen te Chaam een der eersten, die in de classis een schoolmeester voor zijn gemeente verzocht, welk verzoek Ds Muys-holius van Breda als classisgedeputeerde aan Prins Maurits zou overbrengen. Tevens werd in de Augustusvergadering 1616 Ds Hanecop, een der hoofdpersonen uit Vondel's „Rommelpot in 't Hanekot”, „geroepen dienaer tot Breda in de plaetse Domini Diamantii, met hanttastinge vriendelyck wellemcom geheeten”, die tot aan 1625 krachtig zou medewerken aan een bloeiend kerkelijk leven in de nieuwe Bredase classis.

Toen echter in laatstgenoemd jaar de belangrijke vesting Breda door Spinola voor de koning van Spanje werd heroverd en voor de derde maal door de vijand werd bezet, werd tevens de jonge classis Breda gedurende 12 jaar van haar centrale steunpunt beroofd. De drie aldaar aanwezige predikanten reddden zich ternauwernood door de vlucht en de aanwezige kerkelijke gelden en andere bezittingen werden zoveel mogelijk uit de handen van de bezetter gehouden. Opnieuw bood nu de Dordtse classis tijdelijk de helpende hand aan de Hervormde gemeenten in West-Brabant, welke niet meer vanuit bezet Breda konden worden bestuurd en bediend, hoewel de classis Breda daardoor niet opgeheven werd doch bestaan bleef voor en uit de door rondom Breda gelegen plattelandsgemeenten, hetgeen al spoedig tot enige wrijving met de Dordtse classis aanleiding gaf.

Toen deze dan ook van 4—5 November 1625 in de Merwestad vergaderde, werden daar de rampen, thans over de Brabantse Hervormden gekomen, wijd en breed besproken. Capelle en Raamsdonk hadden in die tijd bovendien hun predikant moeten zich vertrekken door dezelve onwaardig levensgedrag, Waspik en Zevenbergen verloren ze door de dood, terwijl de drie predikanten van Breda hadden moeten vluchten voor de grimmige vijand. En hun collega's in de Baronie voelden zich al evenzeer bedreigd, al bleven ze als getrouwe herders op hun post. Maar wat kon er niet gebeuren? En zo lezen we dan onder deze druk en bedreiging in de Dordtse classisacta van 5 November 1625 het volgende: „Dewijl door het bedroeft overgaen vande stadt van Breda de classe derselver, bestaende uyt weynighe predicanten, seer

is verstroijt geworden, ende dat daeruijth enijge van dien gesinth zijn haer te voegen bij de classe van Bergen op Zoom ofte t'Holen, in regart vande naegleentheit van haere plaetsen: soo heeft Do. Arnoldus Martini, Predikant tot Oosterhout, om nae ordre met zijne kercke te leven, vriendelick versocht uyt den naem van zijne kercke, dat zijne kercke ende hij uijt den naem derselver tot een lit van deze classe mochte aengenomen worden, gelijk de selve voor desen vóór de scheydinghe van Breda geweest is". De Oosterhoutse gemeente wenste dus weer in haar oude verhouding tot de classis van Dordt toe te treden, doch dit streven stuitte elders in West-Brabant op verzet.

De classis Dordt, hoewel dit verzoek alleszins Christelijk en billijk vindende, willigde het echter alleen maar bij provisie in, omdat nu de Synode in hoogste instantie over deze kerkelijke hergroepering kon beslissen en men ook de goedkeuring van de prins hierop wenste, althans diens oordeel meende te moeten weten. Toen daarop inderdaad de goedkeuring van de prins volgde, werd de gemeente van Oosterhout bij het „Brabantsche corpus" der Dordtse classis ingelijfd, waarvan Ds Martini in de Januarivergadering van 1626 mededeling werd gedaan. Toen de beide predikanten van Dinteloord en Roosendaal, Ds Johannes Lemnius en Ds Christianus Losecatius, daartegen bij de classis Dordt protest aantekenden, zulks „uyt name ende last der classis van Breda", om Ds Arnoldus Martini te Oosterhout te vermanen zich weder bij zijn oude (Bredase) classis te voegen, besloot men echter te Dordt dit protest „met stil swijgen voorbij te gaen". De toekomst zou wel uitwijzen, hoe spoedig de gemeente van Oosterhout zich weer bij de classis Breda zou voegen. Dit zal ook wel in verband hebben gestaan met de rapporten, welke te Dordt binnenkwamen over de toenemende actie der R.K. geestelijken, die in Oosterhout, Geertruidenberg, Zevenbergen en elders onder de Hervormden bekeerlingen trachtten te maken. Te Geertruidenberg verwekte dat zelfs zoveel opschudding, dat de hulp van Prins Frederik Hendrik werd ingeroepen om de gemoederen te kalmeren en de rust en orde te herstellen.

Toch werd de Bredase classis niet in de steek gelaten of met opheffing bedreigd door het Spaanse verbod van uitoefening van de Hervormde godsdienst in de stad Breda.

De gevluchte predikant Ds Henricus Boxhorn, die zich nog enige tijd in de omtrek der stad schuil hield, om zich eerst naderhand te Leiden te vestigen, werd door de Bredase classis belast om voorlopig het toezicht te houden „over de vacerende kercke van Ter Heyden", onder voorwaarde, dat de gemeente aldaar altijd haar vrijheid van beroep zou houden, waarvan ze dan ook reeds het daarop volgende jaar gebruik maakte door een beroep uit te brengen op Ds Boschardus. Deze nam in Juni 1626 dat beroep aan en werd in de zomer te Terheijden bevestigd. Doordat de classis Breda met het overgaan van deze stad in Spaanse handen nog maar uit zeven plattelandsgemeenten bestond, werd het van hoger hand nodig geoordeeld, om andere Westbrabantse gemeente als Zevenbergen, Geertruidenberg, de beide Zwaluwen enz. van de classis Dordt of nog andere van de classis Tholen-Bergen op Zoom af te scheiden en te voegen bij de classis Breda. Zowel de Synode als de Raad van State en de Prins van Oranje werden hierover geraadpleegd, plannen tot afscheiding en samenvoegingen werden beraamd en weer ter zijde gelegd, doch eerst in 1627 kon daarover rapport worden uitgebracht en dan nog zeer voorlopig. Ds Lemnius van Dinteloord deelde toen mee, — in de classisvergadering van 6 April —, dat hij de prins, dus Frederik Hendrik, „wijtloophigh hadde gesproken van de vergrootinge des classis (Breda), die hem belooft hadde ten eersten eenige Brabantsche kercken den Classi toetevoegen, als hij de saecke met sijne Raden soude in deliberatie geleijt hebben".

Nog in datzelfde jaar werd het plan naar de Synode verwezen, welke dat jaar in Juli te Dordrecht werd belegd, hoewel ook in de particuliere Synode van Yselstein in 1626, dus spoedig na de Spaanse verovering van Breda, de vergroting der Bredase classis reeds op de agenda van dit hoge kerkelijke vergadering was geplaatst. Daaruit kan men voldoende afleiden, dat de zaak van de kant van Dordt, welks classis nooit voor de afscheiding van Breda was geweest, bezwaren zou ontmoeten. Toen werd op het 19de gravamen, door de Dordtse classis over deze vergroting ingediend, het volgende door de Synode besloten: wat deze zaak betreft „worde geantwoort dat het stellen ende veranderinge des Classis van Breda belangende de kercken van Brabant sal staen ter dispositie van Sijne Exellentie, maer belangende dat in desen artikel

versocht wordt van eenige kercken uut Zuythollant" — op Brabants territorium — „bij deselve Classe van Breda gevoucht te worden, sal tselve geschieden met communicatie van de Ed. Mog. Heeren Staten van Hollant". Deze kregen echter hun advies en informaties voor de onderhavige aangelegenheid van de Dordtse classis, hetwelk ongunstig luidde, en waarin tevens een reden of oorzaak is te zien, dat de prins er niet verder op aandrang en de zaak slepende werd gehouden. Op de volgende Synoden werd dit punt der agenda dan ook niet verder in behandeling genomen dan met de opmerking: „laet over sulcks de Synodus die saecke berusten". Voor het overige waren de tijden ook te onrustig en het verzet van de zijde van Dordrecht te groot dan dat er in dit opzicht iets positiefs te bereiken zou zijn. Wel is de Bredase classis gedurende de bezetting van Breda door de Spanjaarden blijven bestaan, doch gedurende die periode, speciaal van 1627 tot 1637, zijn er toch meermalen pogingen gedaan, ook door de predikanten zelf, om door vrijwillige opheffing van die classis de daaronder ressorterende Hervormde gemeenten als vanouds maar weer onder te brengen bij het Brabantse ressort der Dordtse classis.

Hiertoe werd de verlangde toestemming van de zijde des prinsen echter *niet* verleend, aangezien Zijne Hoogheid het zelfstandig voortbestaan der classis Breda wenste in verband met de wederoprichting der Hervormde gemeente van Breda, zodra hij deze stad zijner vaderen weer op de Spanjaarden zou veroverd hebben. En vooral om die reden bleef de Bredase classis intact, ook in de moeilijke periode tot 1637, in welk jaar het eindelijk aan Frederik Hendrik gelukte de zo dikwijls belegerde en veroverde vesting Breda opnieuw in Staatse handen te doen overgaan en nu voorgoed. Breda kreeg weer zijn predikanten en Hervormde gemeente, en daarnaast die der Luthers en, der Frans sprekenden en de Engelse of Schotse. De Protestantse godsdienst oefeningen konden voortaan weer zonder verstoring en onderbreking gehouden worden, het kerkelijk en godsdienstig leven der nu twaalf jaren lang verdrukte en verstrooide Protestanten ontving nieuw voedsel uit de komst van de van heinde en ver binnen deze stad binnenstromende nieuwe inwoners, militairen en ambtenaren.

Dat reeds zo spoedig na de verovering van Breda de gunstige uitwerking daarvan ook op de welstand en bloei der

Hervormde gemeenten in de Baroniedorpen waarneembaar was, blijkt wel uit het rapport over de staat der kerken in deze heerlijkheid van de Prins van Oranje, hetwelk hem in Juni 1639 werd toegezonden met verzoek om te overwegen of de classis van Breda reeds toen in aanmerking kon komen voor de verheffing tot „complete", volle of hele classis met alle daaraan verbonden rechten. Dit verzoek kon nog niet dadelijk worden ingewilligd, want het aantal gemeenten was voor een volle classis nog niet groot genoeg. De gemeentevorming ging echter gestadig door en in Januari 1641 werd na een kerkelijke visitatie van de Bredase Baronie vastgesteld, dat ook Gilze, Dongen en Princenhage evenals Ginneken in aanmerking kwamen, om aldaar een zelfstandige Hervormde gemeente met een eigen predikant te stichten.

Doordat ook op deze wijze het aantal bij deze classis aangesloten gemeenten gestadig toenam, was er opnieuw aanleiding om de hulp van de Prins van Oranje in te roepen om van de Bredase halve classis nu spoedig een „hele" of „complete" te maken. Vooral toen bekend werd, dat Frederik Hendrik in Juni 1643 voor een kort bezoek aan Breda in de stad zou zijn, nam de classis deze gelegenheid waar, om met Zijne Hoogheid persoonlijk over deze en andere belangen der Hervormde Kerk in dit ressort te spreken. Op het Prinsenhof in het Kasteel mocht de Bredase predikant Ds Ludovicus à Renesse de vorst de volgende schriftelijke remonstrantie mondeling toelichten, toen de voltallige classis aldaar in de avond van 1 Juni tussen 7 en 8 uur bij hem was ontboden.

„De Classis vande Baronie bewillekomt uwe Hoogheijt alhier in name vande respectieve Gemeijnten, de Gereformeerde Religie toegedaen, met zijn doorluchtigh geselschap Ende neemt dese gelegenheijt waer om uwe Hoogheijt dit navolgende eerbiedelick te remonstreren.

„Voor eerst bedanckt sij uwe Hoogheijt voor het behelp, gedaen in de saeke van Dongen, ende versoect de continuatie van dien tegens alle de welke in die plaetse Godes kercke niet gunstigh en zijn".

Verder verzocht de classis, — want de remonstrantie is te uitvoerig om haar helemaal aan te halen —, dat in alle Hervormde gemeenten der Baronie voortaan schoolmeesters van deze religie zouden worden benoemd, dat in het beheer der z.g. armenfondsen niet uitsluitend Rooms-Katholieke arm-

meesters met de uitdeling der onderstandsgelden zouden worden belast, dat de predikanten, ouderlingen en diakenen beter bescherming zouden genieten tegen Spaansgezinde elementen, — het was nog steeds oorlog in het Zuiden! — en ten slotte dat de Bredase classis nu een complete zou worden. De prins zegde wel toe deze punten der remonstrantie in overweging te zullen nemen, doch voorzover het zuiver kerkelijke aangelegenheden betrof, zoals het maken van een hele uit de halve classis Breda, moest de beslissing daarover in hoogste instantie aan de Kerk en haar hoogste bestuursorganen zelf, dus aan de Synode worden overgelaten.

In Juni 1645, toen de prins nogmaals voor enige dagen te Breda en andere frontiersteden van het Zuiden op inspectie was, kwam deze zaak opnieuw aan de orde en nu in uitsluitend schriftelijke vorm, aangezien Frederik Hendrik ditmaal geen gelegenheid had de classis of haar deputaten ten kastele te ontvangen.

Hoewel de prins reeds eerder te kennen had gegeven, dat de promotie van de halve tot hele classis Breda hem wel aangenaam zou zijn, zonder echter daartoe zelf de nodige stappen te willen doen, aangezien het een zaak van zuiver kerkelijke aard was en de kerkelijke classificatie der Ned. Hervormde Kerk in zijn Brabantse heerlijkheden betrof, drukte hij zich thans nog meer gereserveerd, althans in zeer algemene termen uit, namelijk dat hij t.z.t. zou letten op de middelen, die konden worden aangewend, om dit doel te bevorderen. In dit verband mag dan ook wel even worden opgemerkt, dat Frederik Hendrik het niet meer heeft mogen beleven, dat dit doel is bereikt geworden, doordat de halve classis Breda eerst in 1649 een hele of volledige is geworden.

Hier kan ons relaas van de ontwikkelingsgang der Bredase classis van 1570—1650 gevoeglijk eindigen, aangezien met de totstandkoming der hele, volle, volledige of complete classis in 1649 het stadium werd bereikt, dat gedurende de tijd der Republiek voor dit kerkelijk ressort onzer vaderlandse kerk bleef bestendig. In het midden der 18de eeuw waren in stad en lande van Breda in het geheel 22 Hervormde gemeenten, bediend door 19 predikanten, die met de gemeente van Dinteloord de elfde classis der Zuidhollandse Synode vormde, terwijl toen de beide Franse of Waalse predikanten van Breda leden van de Waalse synode waren. Die classis vergaderde

toen 's Woensdags na Pasen en des Dinsdags twee weken vóór de eerste Zondag in Juli, als de Synode bijeenkwam. In de loop der 19de eeuw waren echter de kleinste gemeenten in de Baronie reeds opgeheven of met grotere naastliggende gecombineerd, terwijl thans het gebied der classis zich veel verder uitstrekt dan in voorgaande eeuwen en 30 Hervormde gemeenten in West-Brabant omvat, verdeeld over vier ringen.

Breda.

A. HALLEMA.